

IOANID ILONA

## Töprengések Nagy Imréről\*

Nagy Imre *Sznagovi feljegyzései*, amelyeket a román Szekuritáté a hivatalos személyeket tájékoztatandó szorgalmasan lemásolt, teljes egészükben mostanáig sehol sem jelentek meg. Ennél fogva két kérdése kell válaszolnom: Miért éppen itt, Romániában adjuk közre ezeket az elsősorban magyar vonatkozású dokumentumokat? Mi motivált személy szerint engem, hogy ezt a gesztust megtegyem?

Az első kérdésre röviden és mindenekelőtt az a válasz, hogy egy régi politikai és erkölcsi adósságot kell törleszteniünk. Elsősorban önmagunkkal, de a világgal szemben is, hogy megmagyarázzuk Románia szerepét ezekben az eseményekben. Már csak azért is, mivel a mai nemzedékek számára a szóban forgó események lényegében ismeretlenek. Nekik pedig ismerniük kell Románia, az akkori román hatóságok szerepét az 1956-os eseményekben, a magyar forradalom „lefejezésében”. Tudniuk kell, mit jelentett Sznagov, ez az egyébként rendkívül kellemes üdülőhely, amely akkor a száműzetés, a zaklatás, a politikai nyomásgyakorlás színhelye volt.

Ám ennél is többről van szó. Az 1956-os év ugyanis döntő pillanat, vízváltó a jelenkori Románia történetében, mivel az SZKP XX. kongresszusa által felvetett problémák tisztázása szorosan összefonódik az akkori román párt- és államvezetésnek a magyar forradalom leveréséhez nyújtott lényeges segítségével. A késlekedés nélkül, jobb ügyhöz méltó, mondhatni túlbuzgó igyekezettel felajánlott hozzájárulásával.

\* 2004-ben Romániában jelent meg a *Nagy Imre: Sznagovi feljegyzések. Levelezés, beszámoló, beszélgetések* című kötet, Ioanid Ilona munkája. Az alábbiakban a kötethez készített bevezető tanulmány rövidített, a *Múltunk* számára készített változatát közöljük. – Ioanid Ilona 1954 és 1988 között a Bukaresti Egyetemen tanított, filozófiából doktorált. Kötetei: *Társadalom és kultúra; A kritikai elmélet. (A frankfurti iskola); A litlbergi rigók* (európai esszék); *Jó reggelt Benjamin Franklin!* (amerikai esszék); *A század álmatlanjai* (társadalmi és irodalomkritikai esszék); *Az elveszett ember nyomában* (társadalmi és irodalomkritikai esszék). Ezekon kívül négy verseskötete jelent meg.

Ez a pillanat döntő módon meghatározta annak a Romániának a politikáját, amely a legkevésbé sem próbált komoly lépéseket tenni a desztalinizáció érdekében. Pontosabban: a politikai rendszer demokratizálódásának az érdekében. Ilyen értelemben Románia szerepe a magyarországi eseményekben és a forradalom utóéletében kulcsfontosságú fordulatot jelentett az ország jövőbeli opcióit illetően, a kétség leghalványabb jelét sem hagyva politikai tájékozódása felől.

Előre le kell szögeznünk, hogy a demokratizálódást, a politikai nyitást színlelő néhány gesztus ellenére, amilyenek a függetlenségért (a szovjetektől való eltávolodásért) folyó küzdelem, a cenzúra lazítása, a nemzetiségeknek tett engedmények stb. voltak – csupa olyan gesztus, amely, el kell ismernünk, az adott pillanatban figyelmet érdemlő hatást váltott ki –, a hatóságok nem tettek egyebet, mint a háttérből előkészítették a terepet a „nemzeti” szocializmus számára, amelyből durva módon a szocializmus legelemibb vonásait is kiiktatták, ezzel szemben a nemzeti dimenzió fokról fokra a végtelékig vitt nacionalista torzításokba torkollott. E történelmi pillanat tehát egyértelműen megszabta a totalitarizmus útját Romániában.

A másik kérdés az, mi motivált engem, amikor a nyilvánosságra hozatal mellett döntöttem. A véletlennek, mint mindenben és mindenkor, nyilván ebben az esetben is megvolt a maga szerepe. A döntő késztetést 1998-ban kaptam, amikor a budapesti 1956-os Intézet megbízásából a román Állami Levéltárban kutatásokat végeztem az 1956–58 közötti időszakra vonatkozóan. Akkor bizonyosodott be az, amit voltaképpen tudtam már. *Tudtam, de nem onnan és nem úgy.*

A legmagasabb román párt- és államvezetést érintő dokumentumok mélyen felzaklattak tárgyilagosságukkal, de még inkább csökönyösségükkel és cinizmusukkal. Különben is egészen más tudni, hogy létezik halál, mint a saját szemünkkel látni, hogyan hal meg egy ember.

Ez a sokkhatás arra készítetett, hogy továbbgondoljam mindazt, ami számomra nem csupán megismerési, hanem egyszersmind igen nagy lelkiismereti problémát is jelentett. Egyenesen létproblémát. Akkoriban szereztem tudomást a Román Hírszerző Szolgálat Levéltárában levő „Nagy Imre-dokumentumokról”. Ezek után természetesnek tartottam, hogy ha már az első lépést megtettem, a másodikat is meg kell tennem. Mindezekelőtt azért, hogy én magam tisztán lássam a dolgokat. Előbb betekintést nyerhettem a dokumentumok egy részébe, majd lehetővé vált számomra, hogy a teljes Nagy Imre-anyagot kutathassam, egészen pontosan mind a 49 kötetet. Akkor született az ötlet, hogy a dokumentumok egy részét közzéteszem – elsősorban azt az anyagot, amely Nagy Imre sznagovi emlékiratait tartalmazza.

A publikálás idővel személyes szükségé erősödött. Szembe akartam nézni önmagammal, szembenézni a korral, ama 1956-os esztendővel, amikor – még nagyon fiatalon – hittel hittem a szocializmusért folytatott harcban. Ám azt is hittem, hogy a szocializmus „lelke”, alapja a demokrácia kell hogy legyen. Ez számomra nem pusztán elméleti kérdés volt. Az a tény pedig, hogy a magyarországi események leglényegesebb, konkrét követelése a demokrácia volt, reménnyel töltött el. Egyszóval elmondhatom, hogy a magam módján megéltem a magyar forradalmat. Ez számomra a szocialista demokráciáért folytatott harc kezdetét jelentette, amely harc 1968 Csehszlovákiájában, az 1980-as évek Lengyelországában, majd a Szovjetunióban folytatódott.

Nagy Imre életútja ugyanis nem csupán egyetlen ember sorsát, hanem a történelmet és a történelmeket, a kort és a korokat példázza. Nagy Imre kétségkívül tragikus hős volt, miként tragikus volt az az időszak is, amelyben élt. Személyes tragédiája a világ, *ama* világ tragédiája is.

\*

Mint ismert, Nagy Imrét – csoportjának tagjaival együtt – a szovjetek elrabolták és Romániába szállították. Itt gyönyörű környezetben, egy kényelmes villában, kiszolgáló személyzettől körülvéve (melynek tagjai kivétel nélkül a titkosszolgálat emberei voltak) élt – ám a többiektől elszigetelve. Egyszóval „luxusrab” volt – rab a szó szoros értelmében. Tilos volt elutaznia és másokkal – bárkivel – kapcsolatot tartania; a Szekuritáté és a román hadsereg állandó felügyelete alatt állt.

Közel ötven év telt el azóta. Elég hosszú idő ez ahhoz, hogy a feledés kényelmesen berendezkedjék az emlékezetben. De talán a feledésnél is veszedelmesebbek a mindenkori helyzetnek, érdekeknek, elvárásoknak megfelelő torzító, elhomályosítási kísérletek, amelyek a történelem egyik-másik elemének a kiiktatásához vezethetnek. A történelem olyan szegmenseiről van szó, amelyek akaratunktól függetlenül léteztek, bennük értékteremtő emberekkel. Irodalmi, tudományos, politikai, sőt morális értékeket teremtő emberekkel.

Nagy Imre annak a világnak az embere volt, amelyet legtöbbször csupán démonizáltak, de nem helyeztek az objektív kritika mikroszkópja alá. Ennek folytán azóta történelmivé merevült alakja a szimpla, de nagyon is érdekorientált dicsőítés és az akkori események kínos „átértékelésével” azonos lekicsinylés között ingázik. A feledés bűnös formája, hogy Nagy Imrét a történelmi környezetből kiragadva eszközként használják.

Ma Nagy Imre írásainak sokkal nagyobb visszhangot kellene kiváltaniuk, mint közel ötven évvel ezelőtt. Nagy Imre ugyanis nem egyszerűen az első volt, aki az „emberarcú szocializmust”, vagyis a hiteles, következetesen demokratikus szocializmust követelte, de azt is képes volt már-már rögeszmésen előre látni, hogy ha ez nem valósul meg, akkor általános katasztrófa fog bekövetkezni. Nemcsak a magyar szocializmus, hanem a Szovjetunió számára is, sőt az egész szocialista rendszer, az egész nemzetközi baloldali mozgalom számára. Az egész világ számára.

Ráadásul Gorbacsov glasznosztyját az 1956-ban leadott jel kései, de rendkívül fontos visszhangjának tekinthetjük. Csakhogy olyan hangzatok keveredtek bele, amelyek inkább hatyúdalhoz tették hasonlatossá. Gorbacsov ugyanazokat a kérdéseket vetette fel, mint Nagy Imre, ám ő a Szovjetunió szintjén; ő is a rendszer betegségének megannyi jelét látta e jelenségekben, és szintén alapvető változásokat sürgetett a nemzetközi kapcsolatokban. A glasznoszty azonban hiába ígérkezett nagy hatósugarú mozgalomnak, éppúgy elbukott. Gorbacsov történelmi szerepét még csak ezután lehet pontosan meghatározni. A szocialista országok 1989-ben bekövetkezett implóziója, a Szovjetunió látványos, mintegy operettbe illő felbomlása egy korszak végét jelentette, egy olyan korszakét, amely az első világháborúval, pontosabban az októberi forradalommal kezdődött, és amelyre lényegbe vágó strukturális változások sora nyomta rá a bélyegét.

\*

Az 1956-os magyarországi eseményeket már sokféleképpen nevezték. Mondták lázadásnak, felkelésnek, puccsnak és – főleg – ellenforradalomnak. Ezeknek a megnevezéseknek többféle és korántsem érdek nélküli jelentést tulajdonítottak. Jobb is elkerülnünk a megnevezések és definíciók háborúját; nem azért, mert kibúvót keresünk, hanem mert azt akarjuk, hogy most Nagy Imre „beszéljen” – a nem sokkal az események után, itt Romániában, Sznagovban papírra vetett emlékezések Nagy Imréje, akit a legkínzóbb elszigeteltségbe kényszerítettek, ahol nem juthatott információhoz, vagy ha igen, azok a legminimálisabbak voltak. Nem folytathatót eszmecserét elbarátaival vagy másokkal, kivéve egy-egy magyarországi vezetőt, a Román Munkáspárt küldötteit, esetleg a Szekuritáté embereit.

Nagy Imre Sznagovban úgy „beszél” az októberi eseményekről és azok lefolyásáról, hogy világossá és egyértelművé teszi jelentőségüket, függetlenül attól, hogy a forradalmat vagy az ellenforradalmi kicsapódásokat, illetve ezek okait elemzi. Számára a forradalom az 1945 utáni forradalmi események új körülmények között való folytatását jelenti. A dolgok

demokratikus alapokra való visszahelyezését, a gazdaságtól, a jogi és politikai keretektől az erkölcsi kérdésekig. Eközben pedig a pártpolitikai és az állami tevékenység középpontjába mindvégig az emberek életét állítja, a szocializmusnak az egész társadalmat érintő jelentéstartalmát.

Bár meg van győződve saját igazáról, kész felújítani a vitát az események újraértékeléséről. Világosan gondolkodó, de szomorú ember, aki mindenre felkészült, ám leginkább arra, hogy megvédje a voltaképpen még le sem zárult történeteket. Egészen pontosan: megvédje azokat az értékeket, amelyekért a tömegek síkraszálltak.

Nagy Imre nem purista, nem hisz a mozgalom egyöntetűségében, abban, hogy az események során nem kerültek felszínre restaurációs törekvések. Ám szerinte az ellenforradalmi vonulat semmiképpen sem a viharos események legfőbb értelmét, lényegét hordozta. A forradalom kitörését a politikai bölcsesség hiányának, a párt- és az államvezetés égbekiáltó tévedéseinek, a szovjet, de még inkább a magyar vezetés habozásának törvényszerű következményeként fogta fel. És mindegyre olyan körülmények között került sor, amikor az események szédítő gyorsasággal, lavinaszerűen követték egymást.

Nagy Imre Sznagovban a legrosszabbra is felkészült, de nem vesztette el a reményt. A *Feljegyzések* utolsó lapjának írásakor fáradtan, sőt talán kissé csüggedten is úgy érzi: elérkezett az idő, hogy befejezze. És a jövőre bízva az értékelést. Mindezt azok után, hogy a legnagyobb éleslátásra valló megállapításokat jegyezte le, és írás közben mindvégig csodálatra méltó magabiztosságról tett tanúbizonyságot. Még akkor is, amikor – de erről ő persze nem tudhatott – a csoport egyes tagjai elbizonytalanodtak, vagy pedig egyre „reálisabban” kezdték látni a dolgokat.

Miután a sztálinizmust mint diktatórikus-totalitárius elméletet és gyakorlatot, mint alapvetően antimarxista és ellenforradalmi tevékenységet bemutató elemzése végére ér, a *Feljegyzések* utolsó lapjára egyfajta szomorú rezignáció telepszik. Bár nem teszi le a fegyvert, az eluralkodó szomorúság pillanatában, amikor a végső ítélet kimondását a jövőre bízva, arra a jövőre, amelyben neki már nem lesz része, úgy érzi, kétségek árasztják el. „Nagyon szomorú és megalázott vagyok” – írja. Lennebb pedig azt: „Qui vivra verra” – „A jövő fogja eldönteni.”

\*

*Állítsuk most villanófénybe a fiatal Nagy Imrét: 1929-ben járunk, ő pedig éppen vitában van a Kommunisták Magyarországi Pártjának titkárságával az aktuális politika kérdéseiről. De a hosszabb távú politika kér-*

déseiről is, különös tekintettel a magyar parasztság jövőjére. A nézetkülönbségek, a frakcióalakítások nem mennek ritkaságszámba ez időben a nemzetközi munkásmozgalomban, beleértve a magyar munkásmozgalmat is. Itt azonban nem annyira Nagy Imre igazát kívánom kiemelni, mint inkább azokat a karaktervonásokat, amelyek már akkor színesítették egyéniségét. És amelyek az idő múlásával egyre inkább kidomborodnak, hogy élete utolsó szakaszában uralkodókká váljanak.

Először is Nagy Imre elutasítja a „felülről” érkező levelek *hangnemét*, azt, ahogyan az érveket megkerülik. E „stílussal” kapcsolatban elmondja, hogy megtudta, a heves viták tüzében Lenin nem éppen hízelgő széljegyzeteket vetett papírra egyik-másik vitázó kijelentése kapcsán: „ostobaság”, „agyalágyultság” meg ilyeneket. (Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ezek a széljegyzetek csupán személyes használatra készültek.) Nagy Imre ehhez hozzáfűzi: „Úgy látszik, a titkárság átvette Lenintől ezt a szokást.” De hogy ugyanakkor kissé „megnyirbálja” saját merészségét, még hozzáteszi: „Quod licet Iovi, non licet bovi.” Mindenesetre eléggé keményen bírálja ezt a stílust, mint az egymás iránti kölcsönös tiszteletlenség, sőt faragatlanság megnyilvánulását, amely stílus főként fentről lefelé honosodott meg. Emellett elutasítja a *fanatizmust* és a *merev hozzáállást is*, amit elfogadhatatlannak tart a kérdések megvitatásában.

Az 1929–1940 közötti, Moszkvában töltött időszak más szempontból fontos szegmense Nagy Imre életrajzának. Először 1999-ben kerültek a kezembe bizonyos, *kétesnek tűnő* információk Nagy Imre moszkvai korszakáról. Akkor jelent meg ugyanis Szergo Berija *Apám* című könyve (Plon/Criterion Könyvkiadó). A könyv egyik lapalji jegyzetében az olvasható, hogy Nagy Imre, a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja 1929-ben visszatér a Szovjetunióba, majd „1933-ban (?) az NKVD ügynöke lesz”. Ugyanitt említik azt is, hogy kizárták a pártból, és csak 1939-ben vették vissza. Vajon nem csupán sötét pletyka ez az egész?

Johanna Granville, a pittsburghi Carnegie Mellon University politikai tudományok professzora *Nagy Imre, alias „Vologya”*. *Folt a mártír dicsfényén?* című cikkében bizonyos dokumentumokkal szembesíti az olvasót, amelyek hitelességét ő nem vonja kétségbe, sőt, egyszersmind további, a jövőben előkerülő dokumentumokat „megelőlegezve” tárgyalja ezeket.

Eme iratok szerint a férfi, aki később, 1953 júliusa és 1955 áprilisa között Magyarország miniszterelnöke lesz, aki már 1949-ben nyilvánosan helyteleníti többek között a mezőgazdaság szövetkezetesítésének módzatát és az erőszakolt iparosítást, illetve a szocialista állam által elkövetett törvénytelenégeket, aki majd igazolva látja magát a Szovjetunió Kommunista Pártja 1956 februárjában megtartott XX. kongresszusán

elhangozott leleplezések által – e férfi „hiteles és tragikus hőssé” válik. Az, aki az agrárpolitika szakembere és egyetemi tanára, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a nagy könyvbarát, a könyörtelen Rákosi-politikusok közé sodródott idealista, az, akit jobboldali elhajlóként a pártból is kizártak, aki végigcsinálta az 1956-os magyar forradalmat, akit elraboltak és a romániai Sznagovba száműztek, 1958-ban kivégeztek, aki a szovjet blokkban elsőként nyitott utat a szabadabb reformoknak – e férfi nem először és nem is utoljára a moszkvai hatalmi játszmák áldozata lett.

Haladjunk Johanna Granville cikkének nyomdokain. Három dokumentum került elő a KGB levéltárából. Dátum szerint pontosan 1989. június 16-án (Nagy Imre kivégzésének évfordulóján), egy pénteki napon, a KGB akkori főnöke, Krjucskov egy „Nagy Imrének az NKVD-n belüli piszkos intrikáira” vonatkozó levelet adott át Gorbacsovnak. A cél nagyon is átlátszó volt. Megzavarni a Nagy Imre rehabilitálásáért indított megmozdulást Budapesten és a magyarországi reformtörekvéseket. A dokumentumnak porrá kellett volna zúznia Nagy Imre alakját, megkérdőjeleznie helyét a kortárs történelemben, voltaképpen az egész általa képviselt politikai irányzat jelentőségét.

Mi lett a sorsa az előkerült dokumentumoknak? Gorbacsov tájékoztatja az MSZMP vezetőségét, amely úgy dönt, hogy az iratokat nem kell közreadni. A KGB főnökének Gorbacsovhoz intézett bizalmas levelét – mondja Johanna Granville – csak 1993-ban közölte a *Stampa* című olasz lap, egy hónap múlva a *Népszabadságnak* adott interjújában Grósz Károly hitelesnek nevezte a dokumentumokat – és ezzel azt állította, hogy Nagy Imre 1930-tól az ötvenes évek elejéig jelentéseket küldött elvtársairól a szovjet titkosszolgálatnak.

A politika föld alatti folyosói általában sötétek, és lépten-nyomon csapdákat rejtenek...

Johanna Granville azt hangsúlyozza, hogy a nagy koncepciók perek évtizedének „történeti kontextusába” kell helyezni és vizsgálni Nagy Imre életének ezt az – állítólagos – „mozzanatát”.

A nagy gazdasági válságot követő *harmincas években*, miután a faszizmus berendezkedett Németországban, gyakorlatilag a második világháborúra való felkészülés kellős közepén, a világméretű ellentétek kuszasága leírhatatlan volt. Mindez hatalmas és folyamatos társadalmi feszültséget váltott ki, az egész világon, el egészen a teljes zűrzavarig. A szovjet társadalomban folyó tébolyult küzdelem „a szocializmus egy országban való győzelméért”, a módszeresen felszított feszültség beleivódott a párt, minden egyes ember idegrostjaiba. Sztálin harca vélt és valós ellenfeleivel a nagy koncepciók perekkel éri el tetőfokát.

Noha a lakosság részesült bizonyos kedvezményekben (egészségügy, személyszállítás, fizetett szabadság, nyugdíjbiztosítás, közoktatás stb.), és bár az erőltetett iparosítás kiváltott némi lelkesültséget, sőt bámulatot még a nemzetközi életben is, a társadalmi „eszménynek” alapjában véve vajmi csekély köze volt a valósághoz. És éppen a társadalmi valóság megkerülése tett lehetővé sok mindent... Amikor az erkölcsiség egyet jelent a párthatározatokkal, amelyeknek törvényerejük van, a közéletben való kezdeményező részvétel jószerével teljesen lehetetlenné válik.

Ilyen körülmények között, amikor „a szocializmus egy országban való felépítésének” történetét a nemzetközi viszonyokban tapasztalható hisztéria is táplálta, a politikai kliséktől eltérő viselkedés szerfelett gyanúsá és elítélendővé vált. Nyilván elsősorban politikai, erkölcsi, de jogi szempontból is. Az ítélet pedig megelőzte a bírósági tárgyalást. Az élet ki volt szolgáltatva a „véletlennek”, a megrendezésnek.

Ezek lettek volna a „körülmények”.

Ha feltételezzük, hogy Nagy Imre együttműködött az NKVD-vel, akkor egy sor kérdéssel szembesülünk. Személyes meggyőződésből tette volna? Mert ezáltal nagyobb biztonságban érezte volna magát az akkori nappalok és éjszakák bizonytalanságában? Mivelhogy külföldi volt, és a külföldiek gyanúsak voltak, gyanúsabbak, mint a hazaiak? Vagy mivel a körülötte lévők sorra eltűntek, emiatt félni kezdett? Mert többet tudott, mint mások? Vagy – és ez a fő kérdés – így akarta volna menteni az életét?

De – kérdezzük – e kérdések, válaszok, állítások képesek-e módosítani az adott korra vagy személyiségekre vonatkozó ismereteinket, ítéleteinket? Granville az általa hitelesnek tekintett dokumentumok ismeretében is azt mondja: „hűségével és azáltal, hogy a barikádnak ugyanazon az oldalán harcolt, mint 1956 októberének felkelői”, Nagy Imre a következetes demokrácia embere lett. Ezáltal nem csupán önmagát haladta meg, hanem saját lehetőségeit is.

\*

*Nagy Imre nagyon sok esetben tétovázott.* Johanna Granville mutat rá a *Nagy Imre. A hezitáló forradalmár* című cikkében tétováságának néhány fontos megnyilvánulására. Felteszi a kérdést: miért várt olyan sokáig arra, hogy eleget tegyen a néptömegek október 23-i hívásának? Miért szólította az embereket elvtársaknak? Vagyis miért üzent: „Elvtársak, tovább megyünk az 1953-ban megkezdett úton!”?

A felsorolást még hosszan folytathatnánk. Megkérdezhetnénk, miért „egyezett bele” abba, hogy Rákosi után Gerő legyen a Magyar Dolgo-



zók Pártjának első titkára, hogy miért hagyta el az Országházat, vagy arra a rövid időszakra vonatkozó kérdéseket is fel lehetne tenni, amíg a Nagy Imre-csoport a jugoszláv nagykövetségen tartózkodott. Fel lehetne tenni a gyengeség pillanataira, a teljes reményvesztés pillanataira vonatkozó kérdéseket a Romániába való deportálás idején stb.

*Csakhogy Nagy Imre rendkívüli lépéseket tett rendkívüli helyzetekben és rendkívüli időkben.* Amikor a követelések, az új szempontok és maguk az események fékevesztett árként követték egymást. A felmerült kérdésekre azonnal kellett válaszolni, anélkül, hogy korábbi megoldásokra lehetett volna hivatkozni. Minden alakulóban és átalakulóban volt, az új hatalom, az államhatalom és a párthatalom egyaránt. Miközben a régi hatalom valósággal összeroppant, a párt felbomlott, az újonnan alakuló hatalmi struktúrákat pedig átszőtték a régi elemek. A még szinte magukra sem talált új erők alig fogalmazták meg követeléseiket.

Nagy Imre a szó szoros értelmében őrlődött ezek között a helyzetek és emberek között. Persze az bizonyos, hogy nem ez volt a tapogatózás, a próbálkozások ideje, hiszen azonnali, gyors és megfelelő válaszok kellettek.

De milyen érdekeknek megfelelő válaszok? És milyen időtartamra érvényes válaszok? Mindez pedig csak Nagy Imrétől függhetett?

Mindenesetre úgy tűnik, Nagy Imre nem volt heves temperamentumú ember. Ő alaposan megfontolja a dolgokat, megoldásokat érlel, egy darabig kilép a nyilvánosságból, eltűnik. Dönt valamiről, programot fogalmaz, ezután pedig testileg vagy lelkileg magába roskad. Kétségtelen: így harcolt önmagával és a történelemmel. A történelemmel, amelyen áthaladt, és amely áthaladt rajta. Amely próbára tette, majd olyan döntések és következmények elé állította, amelyekkel egy ember egyedül vagy akár szövetségesei oldalán is nehezen tud mit kezdeni.

Valóban, Nagy Imre habozott 1956-ban, amikor szembekerült a szocializmus történetének azzal a nagy törésével, amelynek 1953-ban még ő volt a kezdeményezője. Szembekerült a politikai szokásokkal, a mintegy örök időkre berendezkedett társadalmi viszonyokkal, a rendszerrel, amelyet belülről és igen jól ismert. És közben mindvégig meg kellett küzdenie önmagával.

Lukács György e kérdés kapcsán azt mondja, ha valami kifogásolnivalót találhatna Nagy Imre viselkedésében, az az, hogy a párt 1954-ben tartott kongresszusán nem lépett fel az akkori vezetés ellen, és nem indított harcot ellene. Nagy Imre akkor nem maradt volna egyedül – állítja Lukács. Nem tudhatjuk, igaza volt-e Lukácsnak, és Nagy Imre esetleges fellépésének valóban sikere lett volna-e az adott politikai helyzetben – ám inkább az tűnik valószínűnek, hogy akkor maradt volna igazán

magára. Lukács azonban – és nem csak ő – mindenképpen szemére veti Nagy Imrének vonakodását és azt, hogy nem volt képes késedelem nélkül reagálni. Ám Johanna Granville-lel együtt ki kell jelentenünk, hogy Nagy Imre mégis „megtette azt, amit rajta kívül egyetlen kelet-európai vezető sem tett meg”. Csakhogy nyomban újabb kérdések özöne merül fel. Miért tette, amit tett? Csupán a körülmények hatására? Miután kiengette kezéből a helyzet ellenőrzését, úszott az árral? Egy reálsan gondolkodó ember cselekedete volt-e, amit tett, vagy egy álmodozóé?

Nem vitás, Nagy Imrének kiforrott koncepciója volt, amely a létező szocializmus kritikájából eredt. Voltak szilárd elvei, kialakított képe arról, hogy milyennek kell lennie a szocializmusnak. Nem kizárt, hogy a Szovjetunió által tett engedményekhez is nagy reményeket fűzött. Hinni mert a tiszta észben, képesnek tartotta a szovjet rendszert arra, hogy megmentse önmagát, hogy el tudja kerülni a katasztrófát. Élt benne a remény, hogy szövetségesei támogatni fogják. Lehetségesnek tartotta továbbá a finn vagy az osztrák példa (a semlegesség) követhetőségét. És végül hitt a demokratikus országok demokratizmusában.

Az „eretnek” Nagy Imre akkor is jól tudta, milyen világban él, amikor megpróbálta a lehetetlent. 1956 nyarán is, amikor el akarta juttatni a pártvezetéshez kritikai észrevételeit tartalmazó, 1955 nyara és 1956 tavasza között készített írásait. Egyfajta „emlékirat” állt össze ezekből, amelyben jobbításokat, politikai változtatásokat, átalakításokat javasolt. De még ekkor is a vezető intézményeken *belül* kívánt élni a politikát illető kritikával. Mivel tudta, mit kockáztat, el akarta kerülni, ami elkerülhetetlen volt.

Félt volna, megkísértette a félelem, nehogy ellenforradalmárnak, árulónak bélyegezzék? Mitől és miért félt? Tudta, amit tudott – azt, hogy senki sem kedveli az „árulókat”. Bármennyire lealjasult és mocsárba süllyedt is a rendszer, amelyből felbukkannak. Rettegett az áruló szerepétől, mégsem szabadult meg tőle. Mert mégis rásütötték, hogy áruló.

Amikor a *Sztagovi feljegyzésekben* kijelenti: „Elárultam, de nem az eszmét, hanem a rendszert, amely elárulta az eszmét” – mindent elmond magáról és a rendszerről. A vádakról, amelyeket majd felhoznak ellene. Arról, hogy valójában ki volt áruló és ellenforradalmár.

\*

Nagy Imre „emlékiratai” Nyugaton jelentek meg *A magyar nép védelmében* címmel, 1957 tavaszán. Abban a reményben, hogy „mint hiteles forrás az ország és a nemzetközi közvélemény előtt segítségére lesz a magyar népnek”.

Nagy ebben a munkájában is fölveti a kapitalizmusból a szocializmusba való *átmenet* kérdését, amely átmenet szerinte a legváltozatosabb formákat öltheti. Tulajdonképpen megkérdőjelezi a történelmi idő siettetését, azt, hogy nem veszik figyelembe: az átalakuláshoz időre van szükség. Az átalakítások középpontjába a sokdimenziós társadalmi viszonyok összességét kifejező demokráciát helyezi, a gazdaságtól a kulturális és az etikai kérdésekig. Számára a demokrácia fejlesztése az erőszak csökkentését jelentette, azaz az antagonisztikus érdekérvényesítés csökkentését. A két világrend minél békésebb terjeszkedését – Nagy meg van győződve az *erőszakmentes együttélés* fontosságáról –, mivel ez a nemzetközi kapcsolatok humanizálódásának termékeny talaja lehet. Számára a sokféleséget mint a társadalom átalakítására irányuló próbálkozások egyik konkrét formáját meggyőzően példázza a jugoszláv tapasztalat. Ebben ugyanis az egyes országok sajátos viszonyainak a tiszteletben tartását látja.

Ahhoz, hogy ez az eszme megvalósulhasson, elengedhetetlenül szükségesnek tartja a nemzeti függetlenség, a szuverenitás, a jogegyenlőség, a területi sérthetlenség és az egymás ügyeibe be nem avatkozás elvének tiszteletben tartását a nemzetközi kapcsolatok terén. Meggyőződése, hogy ezeket a Bandungban elfogadott alapelveket nem szabad egyoldalúan értelmezni. „Nem szabad csupán a tőkés nagyhatalmak szándékai-val kapcsolatosan szem előtt tartani őket, mintha a szocialista országok egymás közötti kapcsolataiban nem éppen úgy kellene működniük. Mint ha ezek az elvek már túlhaladtak, következésképpen feleslegesek volnának.” Határozottan leszögezi, hogy a szocialista országok rendszere is csak akkor működhet normálisan, ha valamennyi ország, nagyságától és erejétől függetlenül, tiszteletben tartja ezeket az elveket. A nemzeti szabadság és függetlenség eszméjének megvalósulását az eltérő társadalmi érdekek összehangolása alapján képzei el, megvetve ezzel annak az alapjait, amit *általános nemzeti érdekek* nevezünk.

Nagy Imre véleménye szerint a szocializmus nem lehet „nemzetek feletti”. A *nemzeti specifikumok* nem zárják ki a nemzetköziséget – ellenkezőleg, tartalommal töltik meg ezt az eszmét. Mindennek az a feltétele, hogy az egyes pártok kiszélesítsék ideológiai és politikai függetlenségüket, és túllépjenek azon a dogmán, hogy csak az egyik vagy a másik párt rendelkezik a „marxista gondolkodás monopóliumával”. Hiszen az nem lehet egyetlen ország vagy adott személyek kiváltsága.

Általában az ideológiai diktatúrát nem szabad megtűrni, mivel az kizárja a józan ítélőképességet, a valódi véleménycserét, a vitát, és arra vezet, hogy „a szajkózás erénnyé válik”. Ez pedig lealázó bármely politikai intézmény vagy elméleti kérdésekkel foglalkozó szakember számá-

ra. Hiszen minden tevékenységet és kezdeményezést felesleges gesztussá fokoz le. Elméleti gyávasága és szellemi szegénysége okán „a pártvezetés visszasírja az abszolút sztálinista uralmat, a sablonos dogmákat, amelyek pontosan körülhatárolják az állam és a párt által követendő elveket, beleértve a külpolitikát is”.

Nagy Imrének szembesülnie kellett azzal a kérdéssel is, hogy *mi lehet a sorsa Magyarországnak mint kis országnak*. Olyan országnak, amely a nagyhatalmak elképesztő nyomását kénytelen elviselni. Úgy véli, ésszerűbb volna, ha a demokratikus és a szocialista kisállamok, összehangolva politikájukat a bandungi alapelveket elfogadó, más rendszerekhez tartozó országok politikájával, a függetlenség és az el nem kötelezettség alapján gátat emelnének a nagyhatalmak politikájával szemben.

Megfigyelhetjük, hogy Nagy Imre már ezekben a munkáiban megfogalmazza a semlegesség lényegét, amelyet nem csupán célként fog fel, hanem egyedüli lehetőségként is, emlékezetünkbe idézve a második világháború folyamán szerzett tapasztalatokat, amikor mindegyik kis ország azt kockáztatta, hogy a nagyhatalmak között dülő harc áldozatává válik. Kossuth példáját követve kijelenti továbbá, hogy nem a nagyhatalmakkal, hanem a körülöttünk élő kisnemzetekkel kötött szövetségnek kell a külpolitika homlokterében állnia. Ebben a történelmi perspektívában távolinak tetsző együttműködési eszméből, amelyért azonban már a jelenben munkálkodni kell, születik újjá Nagy Imrénél a konföderáció régi gondolata...

*A társadalom morális válságát* Nagy – szintén ezekben az emlékiratokban – „az elvek és a tények közötti égbekiáltó ellentmondásból” vezeti le. Ez a válság az egész társadalmat megrázza, a gazdaságtól a kultúráig, és aláaknázza az egész rendszert. A kétségek pedig felőrlik a társadalmat, amely nem kíván egyebet – különösen az 1953 júniusában elkezdett politika nyomán –, mint demokratikus változásokat. A párt „kalandorpolitikájának” kiküszöbölését.

Ez a válságállapot a diktatúra következménye volt, együtt járt az állambiztonsági szervek „felduzzasztásával”, és ezzel párhuzamosan a jogállamiság, illetve intézményei szerepének „méretarányos” csökkentésével. Az eredmény pedig „a jogállamiság anarchiája mint a jogtalanságok túlméretezett területe, ahol az egyén, az állampolgár életét a folyamatos bizonytalanság és félelem jellemzi”.

Ilyen viszonyok közepette kik az elítéltek, és miért ítélik el őket? – teszi fel a kérdést Nagy Imre. Hány bűnös van közöttük? Miért van az, hogy akiket felelősség terhel az elkövetett bűnökért, nem felelnek? Sőt ellenkezőleg, a hatalomban maradnak. Ők azok, akik „anyagi függőséget

építenek ki, akik arra kényszerítik az embereket, hogy lemondjanak saját személyiségükről, meggyőződésükről”. Ebben a helyzetben – írja Nagy Imre – robbanásszerűen terjednek az immoralis jelenségek, a hazugság, a karrierizmus, a bizalmatlanság, a gyanú, a bosszúállás, a gonoszság, és mindezek szükségszerű következményeként a *közöny*. Mindezek pedig a közéletben és a magánéletben egyaránt szállást csinálnak a rideg embertelenségnek, amivel kapcsolatban arra a következtetésre jut: „Mellbevágó az a kép, amelyet társadalmunk erkölcsi képe kínál.”

A nemzeti viszonyokat a nemzeti érzést elutasító nihilizmus és a „nemzettudat visszaállításának” igénye között ingadozó magatartásformák jellemzik. Olyan végletekkel, amelyek már a nacionalizmust, a sovinizmust súrolják. Nagy Imre e kérdésről úgy vélekedik, hogy egyes problémák nagyon súlyosak, mások legalábbis „kényesek”. Arra a következtetésre jut, hogy ezekkel szemben határozottan állást kell foglalni, sőt akár erőszakkal is le kell törni őket, mint például az antiszemitizmus és a szovjetellenesség esetében. Ám mindezt a politikai „gárda elkerülhetetlen és megfelelő lecserélésével” párhuzamosan kell megtenni.

*Nagy Imre a korabeli állapotokat fájlván fejtette ki ezeket az elveket és programatikus nézeteket, és már az 1956-os októberi események előtt felvázolta a követendő utat. Azért kívánom tisztázni ezt, hogy kellő nyomatékkal hangsúlyozhassam: nem „meglepetésszerűen” ragadta őt magával a forradalmi ár, ragadták magukkal a felkelők követelései. Nem hiszem tehát, hogy a „meglepett” Nagy Imréről beszélhetünk, legfeljebb az események arányai és kibontakozásuk üteme hökkentette meg.*

A humánus szocializmus, a demokrácia, a jogállam kérdése, a világra való nyitás, a nagyhatalmi nyomás hatóköréből való szabadulás, a Magyarország nemzetközi helyzetének megoldását jelentő semlegesség, a régi vezetés félreállítása, a régi nemzeti hagyományokhoz való visszatérés, beleértve a kulturális hagyományokat is, az ország erkölcsi alapokra való visszahelyezése, a legkülönbözőbb társadalmi érdekek összehangolása és az egymás ellen való uszítás kiküszöbölése – ezek Nagy Imre politikai programjának legfőbb irányelvei. Olyan program ez, amely a széles társadalmi rétegek érdekeinek egybehangolása által a tevékeny civil szervezkedésként működő népfretpolitika újjáélesztését, az intézményesen támogatott demokráciának mint a modern Magyarország fundamentumának a társadalmi élet minden körére való kiterjeszkedését javasolja. Egyszóval az átmenet programtervezetét vázolja fel.

Nagy Imre úgy érzi, történelmileg indokolt elméleti és politikai bátorságát, fellépését mindenképpen igazolja az SZKP XX. kongresszusa. Tulajdonképpen csak egy szempontból téved. Tudniillik alábecsüli a tör-

*ténelem inerciáját*, amely meghosszabbítja majd a „létező valóságot”, és kedvező feltételeket teremt az ókonzervativizmus egy új típusának kibontakozásához.

A tragikus magyarországi eseményeket követően a *Sznagovi feljegyzésekben Nagy Imre ismét vizsgálódásai középpontjába helyezi „emlékirataiban” kifejtett nézeteit*. „Átfogalmazza” őket, azoknak a politikai tapasztalatoknak a fényében, amelyek más mélységet adnak eszméinek. Más körvonalakat. Más hangsúlyokat.

\*

A szigorú, bár a korabeli Romániában „luxus” fogva tartásnak tekinthető őrizetben Sznagovban írt, mintegy ötszáz oldalt (kétrét hajtott ívpapírméretben) kitevő feljegyzések a maximális feszültség légkörében készültek.

Az „áruló” minden oldalról elárulva érzi magát. Teljesen elszigeteltek. Deportált társairól semmit sem tud, sem azt, mi történt velük, sem azt, mit gondolnak. Az elszigeteltség nyomasztó légkörében ez önmagában is a nyomásgyakorlás egyik módozata volt.

Nagy Imre gondolatai a remény és a komor jövőkép között ingáznak, amiből nincs kizárva a halálra ítéelés lehetősége sem. Mégis mindenekelőtt Magyarország sorsa foglalkoztatja, a forradalmi lépések, valamint ezek eszmei és politikai következményei.

Ott, Sznagovban a deportáltak idejük legnagyobb részében, alighanem álmukban is, megvitatják a lejátszódott eseményeket és azok okait. Ugyanakkor gyökeret ver közöttük a gyanú is. Mégpedig nem alaptalanul, hiszen néhányan közülük „elszakadnak”, más hajóra szállnak, megtagadják saját korábbi tetteiket és nézeteiket. Egyikük Nagy Imrét is.

A foglyok a bizonytalanságérzet súlya alatt egyre feszültebbé válnak. Nő a nyomás is, amely a román párt és annak képviselői (Walter Roman, Nicolae Goldberg, Ardeleanu és Vas Gizella) szándéka szerint bomlasztó hatású. Mindezt a román Szekuritáté által gyakorolt nyomás tetőzi. Emellett nem szabad megfélemlenünk a magyar pártvezetés közvetlen vagy közvetett nyomásáról sem (Kállairól és nem csupán róla). Az ideológiai és politikai nyomás különböző formáiról van szó, amelyek célja a „megpuhítás”, az álláspontok módosítása, egészen a gyökeres megváltoztatásig. Ezt igyekeztek és részben sikerült is megvalósítani a csoport megosztása által. Ilyen helyzetben, a megosztás és az általános gyanúsítgatás erjesztő hatására eluralkodott a kollektív és egyéni hisztéria állapota.

Nagy Imre egyedüli társa a *Feljegyzések*, az elmélkedés. Valamint a felesége. Az egyedüli személy, akivel megoszthatja gondolatait, aggodalmait, kételeyeit.

Kézírása szabályos: apró, egyforma betűket ró a papírra. A betűk, akárcsak gondolatai, tisztán sorjáznak. Úgy ír, mint akinek már semmi veszítenivalója. Saját maga számára akarja tisztázni a dolgokat, öncenzúra nélkül. Valamiféleképpen persze az utókor számára is...

És közben egyre indulatosabb, egyre szigorúbb a sztálinizmusnak nevezett rendszer által „elkövetett történelmi bűnökkel szemben”. Ugyanakkor Gomulkához, Gheorghiu-Dejhez, Togliattihoz, Kádárhoz, Titóhoz címzett leveleket fogalmaz, még mindig remélve, hogy összeül egy nemzetközi bizottság, amely részrehajlás nélkül megvizsgálja a történeteket, vagyis a tényeket.

Ezek a levelek az igazságérzet és az egyre halványuló remények kifejezései. Mindazonáltal Nagy Imrét a komor jövő rémképei gyötörték. Egyik napon ezt mondta feleségének: „Le fognak tartóztatni, és fel fognak akasztani.”

A *Sznagovi feljegyzések* 1956. október 23-tól 1956. november 4-ig, a Nagy Imre-csoport jugoszláv nagykövetségre való meneküléséig követik nyomon az eseményeket. A szovjet hadsereg második budapesti beavatkozásának pillanatáig. Ugyanakkor vonatkoznak az események előzményeire és a következményekre is. Egyszersmind utalnak a jugoszláv nagykövetségen töltött időre, beszámolnak a csoport elrablásáról és Romániába, Sznagovba való szállításáról. A számukra ismeretlenbe vezető útról.

Az októberi események elemzése kapcsán Nagy Imre feljegyzései a szocializmusról vallott két nézetet állítanak szembe egymással. Tulajdonképpen az „emlékirataiba” foglalt nézeteit fejt ki újra olyan módon, hogy azok találkoznak a magyarországi népi megmozdulás követeléseivel. Az elemzés során ismét megvizsgálja a demokrácia eszméjét, belső logikáját, és arra a következtetésre jut, hogy a demokrácia mint rendszer összeegyeztethetetlen a pártállam, az egypártrendszer által bevezetett korlátozásokkal, tehát *koalíciós kormányra* van szükség mint a demokrácia gyakorlati, intézményesített kifejezésére hatalmi szinten. Ebben a gondolatmenetben különleges fontosságot tulajdonít a *népfrontnak*, amely a civil társadalom egyik formájaként keretet biztosít az ellenzéki kritika megnyilvánulásának, és biztosítja az állami kereteken kívüli részvételt a társadalom dolgainak intézésében. Nem zárja ki a demokrácia olyan konkrét formáit sem, amelyek különleges és egymástól eltérő érdekeket fejeznek ki, megkönnyítve az élénk, közvetlen társadalmi rész-

vételt. Ilyen értelemben sokra értékelt az események alatt spontán módon alakult *munkástanácsokat*.

A *Feljegyzések*ben ismételten taglalja az állam és a párt átszervezésével kapcsolatos problémákat, beleértve azt is, hogy az állambiztonsági szervek az őket megillető helyre kerüljenek, és így kizárt legyen annak a lehetősége, hogy vak engedelmességre kényszerítsék és terrorizálják a lakosságot, elnyomják és lezüllesszék a parasztságot és az értelmiségieket, végső soron demoralizálják az egész társadalmat.

Nagy ismét felveti azt a problémát, miszerint a magyar *gazdaság fejlesztését* a saját lehetőségekre kell alapozni és nem a rákényszerített uniformizáló modell szerint véghezvinni. Elutasítja a túlzott iparosítást, amelynek Magyarország nem képes eleget tenni, hasonlóképpen a mezőgazdaság erőszakos szövetkezetesítését, hiszen az önkényes intézkedéseivel traumatizálja a parasztságot. Elítéli a szellemi, *kulturális életbe* való beavatkozást, ennek irányítását, az értelmiség egy részének megalázását, sőt korrumpálását, amivel voltaképpen az egész társadalmat lefejezik. A *tanügyet* a szabad és korszerű oktatás megvalósítása-ként fogja fel, amely a művelődési hagyományok szellemében – beleértve a nemzeti hagyományokat is – azt a célt szolgálja, hogy az összes társadalmi osztályt, elsősorban azokat, amelyek korábban ki voltak szolgáltatva a történelmi igazságtalanságoknak, a magasabb rendű humánus színvonalára emelje. Ahogyan egy mai kortársunk mondaná szerencsés kifejezést használva: „elitnevelést” kíván biztosítani mindenki számára.

Noha elismeri, hogy 1945-ben a szovjet hadsereg felszabadította Magyarországot a belső fasizmus és a német nácizmus alól, a *Feljegyzések*ben minden ország számára jogegyenlőséget követel a nemzetközi kapcsolatokban (bandungi elvek). Ebből kiindulva nem habozik a Szovjetunióval való viszonyát gyarmatosításnak minősíteni. Sztálin halála után létfontosságúnak tekinti megszabadulni e viszony béklyóitól.

Az 1956-os események egy olyan társadalmi-történelmi szakasz meghaladását célozták, amelyben a politikai, társadalmi és erkölcsi feszültségek a végső határig fokozódtak, Nagy Imre pedig úgy igyekezett megfelelni az elvárásoknak, hogy olyan világot igényelt, amelyben az embereknek többé nem kell a félelem árnyékában élniük.

1956-ban, a tömegfelkelés, a tömegek haragja, a korántsem teljesen „tiszta” forradalom feltételei között (hiszen szocializmusellenes, szélsőséges elemek is felbukkantak) ugyanazok a problémák merültek fel, mint amelyekről Nagy Imre 1953-as programjában is szó volt. És elsősorban azok, amelyekről 1955 tavaszától 1956 nyaráig gondolkodott. Minden-



képpen említést kell tennünk itt bizonyos *elvi koherenciáról*, ahogyan a politikai kérdéseket vizsgálta.

*Politikájának változatlan alkotóelemeként* visszatér a nemzeti függetlenség, a Szovjetuniónak, általában a nagyhatalmaknak való alávetettségéből kívánt kitörés, a hidegháború „tűzvonalából” való kivonulás, a szövetség az el nem kötelezett szocialista vagy nem szocialista kis nemzetekkel, elsősorban a szomszédos országokkal. Ezért javasolja a balkáni népek konföderációját (a teljes demokrácia jegyében), aminek nemcsak a népek gazdasági, politikai közelsége lehet az alapja, hanem a kulturális közelség is. Ezzel mintegy szervesen összeköti a mély jelentést hordozó, abban az időben nem véletlenül alábecsült patriotizmust egy *reális* nemzetköziséggel, amely a népek és kultúrák megannyi közös értékét kifejezi. Tehát az elszigetelődés helyett olyan közeledést javasol, amely bárminemű alárendeltséget kizár.

Egy ilyen politikai elgondolás magától értetődően a párt- és államvezetés leváltását feltételezi. Nagy Imre számára ez a „megújulás” a változás elemi, elvi feltétele volt. Mindazonáltal az 1956-os októberi események forgatagában Nagy Imre mindegyre lemaradt önmagától, késlekedett. Ahelyett, hogy már kezdettől fogva rászánta volna magát egy radikális lépésre, „beleegyezett”, hogy a párt első titkára Gerő Ernő maradjon. Pedig jól tudta, hogy Gerő a rákosizmust jelentette Rákosi nélkül.

Nagy Imre haragja, mi több, gyűlölete a teljes eltorzulás felé haladó „szocialista” rendszer iránt nem pusztán meggyőződésből, hanem egész élettapasztalatából fakadt. Olyan emberi és politikai tapasztalat volt ez, amely pozitívan alakította személyiségét, de torzított is rajta. Utána lassú, de folyamatos eszmélés következett: a töprengés után cselekedni kezdett. Ez pedig az életébe került.

\*

Azt, hogy miként emelkedik ki Nagy Imre az adott helyzetből, és ugyanakkor az önmagával való szembenállásból, az általa használt politikai *nyelvezet* is mutatja. Mindez azért említésre méltó, mert nyelvének fejlődése hosszú ideig, egészen sokáig „gyenge” pontja maradt eszmei fejlődésének.

Köztudott, hogy a sztereotip gondolkodás ugyanolyan nyelvhez vezet. Természetesen ennek az ellenkezője is igaz. A gazdag, élő, szerteágazó, differenciált gondolkodás nem tűri a szegényes, nehézkes nyelv szűkre szabott csontpáncélját. A szabad gondolkodás szabadon szárnyaló stílusú érlel, kibontakoztatja a képzeletet. Az uniformizált, mindössze néhány

konvencióra, kódra korlátozott gondolkodás, amelyet nem jár át a valóság fuvallata, ennek megfelelően alakítja a nyelvet, sőt merev, szegényes, görcsös nyelvezet kényszerít, tele félrevezető, egyenesen csüggesztő szimplifikációval.

Persze minden tevékenységi ágának, a tudománynak, a politikának is megvan a maga külön *zsargonja*. Itt azonban másról van szó. Mint mondtam, az elméleti és a politikai gondolkodás elsekélyesítéséről, mindenekelőtt azért, hogy elutasítja a *valóságot* és a *kritikai szellemet*. Ebből következik tartalmi fogyatékosága, mivel a nem eléggé szellős gondolkodás belefut önön szűköségébe, és csak *nyelvi konformizmust* képes előidézni. A helyzetet nemcsak az a tény súlyosbítja, hogy a nyelv kódszerepet tölt be, ezáltal pedig a kommunikáció *egyirányúvá* válik, amivel ellenőrzést gyakorol az ész fölött, hanem az is, hogy túléli önmagát, és akkor is „terrorizálja” a gondolkodást, amikor az szabaddulni akar béklyóitól.

Nagy Imre fegyelmezett pártemberként egészen sokáig olyan tiszteletteljes nyelvi formulákat használ, amelyek nyilvánvalóvá teszik hovatarthatóságát, emellett az engedelmesség, az alárendeltség jelei. Még akkor is ez jellemzi, amikor eszméi már megszabadultak a hivatalos politikai gondolkodás sztereotípiáitól, amikor ő rég túllépett azokon, és nyitottá vált a kritikára. Egyfajta viselkedési forma, magatartásmód ez, amelynek voltaképpen semmi köze a csak uniformizált nyelvi fordulatokra képes formális tiszteletadáshoz (az önmaga iránti tisztelethez sem), udvariaskodáshoz, vagy az egyénnek a többi emberhez való viszonyulásához.

Ám aki Nagy Imre szövegeit olvassa, meggyőződhet arról, hogy miközben kritikai szelleme megerősödik, miközben egyre inkább megszabadul a félelemtől és a rosszul értelmezett (az emberekre kényszerített) „pártfegyelemtől”, lassan stílusa is megtisztul a sablonoktól, a nyelvtől, gondolkodását féken tartó merevségtől. Ebben a folyamatban valamilyen nyomon követhetjük gondolkodása politikai béklyóitól való megszabadulásának fokozatait.

Az a magyar nyelv, amelyen Nagy Imre például önéletrajzát írja, már egyszerű, tiszta és világos. Jól mutatja Nagy Imrét, aki hosszú, tragikus utat tett meg, aki megtanult tanulni, aki legyőzte, túlhaladta a történelmi időt, végighaladt azokon a társadalmi lépcsőfokokon, amelyeket egyetlen élet alatt nem könnyű végigjárni. Olyan emberré lett, aki a nehéznél is nehezebb helyzetekben is tudja, mit mond, és mit kell mondania. A humor viszont szinte teljesen hiányzik belőle. Vagy legalábbis nem engedi, hogy felszínre törjön írásaiban. Ami feltör, az az életigenlés – miközben magát az életet a 20. század nem tartotta valami sokra.

A szocializmus sem mutatta ki iránta megbecsülését, noha ez lényegénél fogva hivatása lett volna.

\*

A magyarországi eseményekről Sznagovban készített feljegyzéseiben Nagy Imre gyakran említi „Rákosi, Gerő és Farkas zsidó klikkjét”, mint a párt és a magyar állambiztonsági szervek romboló összefonódásának legfőbb megtestesítőjét. A feleségével folytatott beszélgetéseiben (amelyeket a román Szekuritáté folyamatosan lehallgatott) nemegyszer használja a „Rákosi–Gerő-féle klikk” kifejezést. Mi több, azt állítja, hogy Magyarország sztálinista útra térésében „az játszotta a döntő szerepet, hogy ők zsidók voltak, méghozzá Moszkvából jött zsidók”.

Nagy Imre meg is magyarázza ezt a címkézést. Az a véleménye, hogy egy idegen fajú klikk „nem képes megérteni a magyar nép problémáit”. (Csak kijelenti ezt, de nem magyarázza meg, mire gondol.) Másodsorban véleménye szerint a „zsidó klikknek” éppen e „képtelenség” miatt kell állandóan rálicitálnia a dolgokra, ezzel pedig, mintegy ellenhatásként, megnyitják Magyarországon az antiszemitizmus és a sovinizmus zsilipjeit. Ezen a vonalon haladva viszonyulnak a határon túli, elsősorban romániai magyarság kérdéséhez. Beleértve Erdély kérdését, mondja Nagy.

Súlyos kijelentések ezek, bár részint – hangsúlyozom: részint – tagadhatatlan igazságokról van szó. Vitathatatlan tény például, hogy a Rákosi-klikk igyekezett rálicitálni a nemzeti vonalon tett engedményekre. E tekintetben figyelemre méltó Lukács György megjegyzésére, aki rámutatott arra, hogy ez a csoport (Rákosi, Gerő, Farkas) siralmas politikájával felszította az antiszemitizmust a magyar népben. Felborzolt olyan érzelmeket, amelyek ha is nem tűntek el véglegesen, de más problémáktól semlegesítve elszenderültek.

Csakhogy Nagy Imre súlyos, destabilizáló politikai megnyilvánulásokat „magyarázott” a zsidó származással. Ám Rákosi, Gerő, Farkas, Révai és mások „átugrottak” zsidóságukon: „internacionalisták” voltak, a szó rossz értelmében. Olyan politikai érdekeket képviseltek, amelyek semmibe vették a magyar nép érdekeit. Végző soron ez az a mélyreható probléma, amelynek (alapvetően hamis) megoldását némelyek egyes vezetőik zsidó származásában keresték. Itt azonban az egész kommunista mozgalomról van szó, amely lebecsülte a nemzeti vonatkozásokat, ez pedig súlyos következményekhez vezetett. Ráadásul Nagy Imre megfelelkezni látszik arról, hogy a koncepciós perek során a Rákosi-klikk a legcsekélyebb fenntartás nélkül, származásra, vallásra való tekintet nélkül jutta-

tott börtönbe becsületes kommunistákat, közöttük olyan zsidókat, akik éppenséggel radikális antisztálinisták lettek. Amivel azt akarom mondani, hogy mindezek a politikai lépések, beleértve az önkényességet és a gyilkosságokat is, egy *elmebeteg ideológiai és politikai csomag* részei voltak. Amelyben az ostobaságig menő tudatlansággal keveredő arrogancia a *csalhatatlanság* köntösét öltötte magára... Így tehát nemzeti, etnikai színezetet adni a túlkapásoknak legalábbis hibának tekinthető.

Mindebből természetesen nem következik, hogy Nagy Imre antiszemita vagy nacionalista lett volna: egy mélyen megsebzett ember érzelmi kirohanásairól van szó, amelyek ebben a nyelvi kifejezésben öltöttek testet. Jelentőségüket nem szabad túlbecsülni, de szólni kell róluk.

\*

Románia viszonyulása a magyarországi eseményekhez, a forradalom vezetőihez egészen sajátos. Gheorghiu-Dej személyesen és a budapesti nagykövetség, az események idején Budapesten tartózkodó román íróküldöttség útján is fellép. A sznagovi tartózkodás alatt figyelemmel kíséri a deportáltakat, mindenekelőtt Nagy Imrét.

A „vendéglátás”, amelyet a csoport elrablásakor ajánlottak fel, miután az elhagyta a jugoszláv követséget, a Dej és Hruscsov közötti egyezség eredménye volt, és természetesen egyetértett vele Kádár is, aki korábban Münchenhez együtt dezertált Nagy Imre csapatából. Novemberben Dej Budapestre látogat, és a Román Munkáspárt áldását adja az új kormányra. Annak ellenére, hogy Nagy Imre nem mondott le.

A román–magyar megállapodásnak megfelelően a jugoszláv követségre menekült csoport tagjait – noha biztosítékot kaptak, hogy szabadon hazatérhetnek – letartóztatják, és szovjet páncélos járműveken egy katonai iskolába viszik. Innen szállítják őket másnap két szovjet katonai repülőgépen Romániába, Sznagovba. Itt a román párt- és állami szervek képviselőiben Emil Bodnăraş és Alexandru Moghioroş (Mogyorós Sándor) fogadja őket, és elbeszélgetnek Nagy Imrével meg a csoport többi, vezető beosztású tagjával. Az első napokban kirándulást szerveznek számukra a Prahova völgyébe, majd az otopeni-i kórházba utalják be őket kivizsgálásra. És ezzel a deportáltak „luxusfogadtatásának” vége. Valamennyi illúzió szertefoszlik.

*Következik a kegyetlen elszigeteltség*, mindenekelőtt Nagy, Losonczy és Donáth részére. Elszigeteltségük speciális, mert nem csupán egymástól választják el őket, hanem a „nagy csoporttól”, a többi fogva tartottól és ezek családtagjaitól is. Kemény rendszabályokat vezetnek be, beleért-

ve a mozgáskorlátozást, bizonyos, egyre szűkebbre vont körlettől eltekintve. A hírek, információk mennyiségét a lehető legminimálisabbra csökkentik. Alkalmazzák továbbá velük szemben a nyomásgyakorlás legkülönbélebb praktikáit. Demoralizálni és szembeállítani próbálják őket egymással, ami Szántó Zoltán és Vas Zoltán esetében – más-más módon és mértékben – sikerrel is járt (igaz, a teljes nézetazonosságnak már a jugoszláv követségen vége lett). Ők ketten az események idején tagjai voltak Nagy Imre csapatának, de nem tudjuk, részvételük milyen mértékben tulajdonítható „szubjektív” szempontjaiknak, az elszenvedett sérelmeknek és igazságtalanságoknak, és mennyire épült elvi, felfogásbeli alapokra.

A többiek a stresszkeltő „megbeszélések”, a lelki nyomás, a korrumpálási kísérletek, a csoporton úrrá levő feszült idegállapot, sőt éppen hisztéria ellenére csodálatosan helytálltak. Legtöbbjük megvédte igazát.

*A román párt- és állami szervek reagálása* a magyarországi eseményekre mindenekelőtt a *rettegést* fejezte ki. A forradalom továbbterjedésétől való rettegést, az attól való félelmet, hogy a pártban vagy esetleg a pártvezetésben, vagy inkább a lakosság szélesebb köreiben antisztálinista, demokratikus nézetek, állásfoglalások kristályosodnak ki. Természetesen mindezek háttérben a megszorítások álltak, az ideológiai, kulturális és politikai nyitástól való elhatárolódás. A gondolkodás- és politikai mentalitásbeli merevség, a fennálló helyzethez való görcsös ragaszkodás. A román pártvezetők ugyanis képtelenek voltak felvetni és végiggondolni a rendszer valós kérdéseit. Olyan mértékben sem, ahogyan azok Hruscsovnak a XX. kongresszuson előterjesztett jelentésében kirajzolódtak.

A politikai és ideológiai merevség gyökere a párt abszurditásig érvényesített tévedhetetlensége. E dogma szerint hibát csak mások követhetnek el, a hatalom tehát érinthetetlen, mert bírálhatatlan. Így reagált Rákosi a Szovjetunió Kommunista Pártjának XIX. és XX. kongresszusára, és így viselkedett ekkor Dej is. Álságos módon azt állítva, hogy „nem rólunk van szó, minket ezek nem érintenek! Mi ezeket a problémákat már rég megoldottuk!” A román közvéleményt még csak nem is tájékoztatták. Csupán a pártaktíva zárt ülésein hangzottak el szűkszavú tájékoztatók. A Hruscsov-jelentést pedig csupán titokban terjesztették, úgy, hogy külföldről hozták be.

Romániának a fennálló állapotokat védő, a valódi reformokat elutasító belpolitikája igen sokrétű volt: az országhatárok biztosításától (lezárásától), a hadsereg és az állambiztonsági szervek, a bíróságok átszervezésétől, egészen az egyetemi központokra, általában az ifjúságra, a

munkásközpontokra irányuló fokozott figyelésig sok mindenre kiterjedt. Ez az ellenőrzés mellett megfélemlítést is jelentett, amihez hozzátartoztak a zaklatások, a letartóztatások, a perek, a sok évre terjedő súlyos börtönbüntetések. Nem maradtak ki ebből a falvak sem, de mindenekelőtt a bukaresti, iași-i, kolozsvári és temesvári egyetemi központok, és a nemzetiségek lakta „érzékeny övezetek”, hiszen a forradalom komoly hatást gyakorolt az erdélyi magyarságra.

Másfelől pártkörlevelek hívták fel a figyelmet arra, hogy nem kell túl nagy lármát csapni e politikai akciók körül. Meg kellett őrizni a nyugalom látszatát. Mintha Romániában nem történt volna semmi.

Mindezzel párhuzamosan, de ugyanazon okokból, leeresztették a valószínűsítő „demokratikus politika” ködfüggönyét. Vigaszintézkedések apró csomagocskáiról volt szó. A deportálásból hazatérő századoknak visszaadják a lakásaikat. Tervbe veszik a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem új épületének felépítését. Szintúgy tervezik, hogy új épületet kap a kolozsvári Állami Magyar Színház. Javaslat születik új magyar és német lapok megjelenetésére. A falvakban megszüntetik a kötelező „terménykvóta” beszolgáltatását stb.

Voltaképpen egy kétségbeesett politikai játszómáról beszélhetünk. A cél a sztálinista politikai koordináták megtartása, a reális és mélyreható demokratizálás elutasítása. Ugyanakkor ezek a figyelemre méltó perfídiával megtett politikai sakklépések pompásan rájátszanak a romániai magyarság kívánságaira. Mindennek persze a magyar forradalom leveréséhez való hozzájárulás az ára.

*Románia jelentős hasznot húz mindkettőből:* a szovjet csapatokat még 1959-ben kivonják az ország területéről, és pár év múlva a szovjet tanácsadókat is hazahívják Romániából. E politikai húzások természetesen javára szolgáltak Romániának. De felmerül a kérdés: honnan ered ez a kettős bánásmód? A beleegyezés az egyik, és a brutális elutasítás, a fegyveres beavatkozás a másik oldalon. Nyilvánvaló, hogy egyfajta csereskedelmi megállapodásról volt szó a barikád ugyanazon oldalán álló felek között.

Köteteket lehetne írni a Szovjetunió és Románia közötti kompromisszumokról, amelyek azt a célt követték, hogy leverjék a magyar forradalmat – amely lényegét tekintve elsősorban antisztálinista és demokratikus forradalom volt –, és felszámolják hatását. Ebből a meggyőződéses *sztálinizmus alapján* kötött szövetségből Románia és a Szovjetunió is alaposan profitált, végső soron saját országuk demokratizálódásának a kárára.

A Román Munkáspárt szempontjából az említett sakklépések tökéletesen beváltak, hiszen nem kellett változtatni semmit a politikáján.

A Szovjetunió pedig a szomszéd kezét is felhasználta, hogy kikaparja a gesztenyét a forró parázsból. Ráadásul Dej is egész életére biztosította magának a hatalmat: apró kompromisszumokat tett, de közben erős kézzel irányította a sztálinista keretek között folytatott játszmát.

Gheorghiu-Dej politikai öröksége nem választható el a Ceaușescu-diktatúrától. És Ceaușescu diktatúrája sem 1956-tól. Románia következő évtizedeit tekintve sok minden magyarázható az 1956 és 1958 közötti román politikával. Néhány máig félrevezető látszat ellenére.

Bizonyos ideig Ceaușescu sokak számára valóban demokratikus szándékú reformernek tűnhetett. Azután azonban „elment az esze”... 1965-ös uralomra jutásakor elvégzi „a múlt demokratikus kritikáját”. Elítéli a Szekuritáté és az állam egymásba fonódását, a koncepciók pereket (Pătrășcanu), és a szovjet gyámsággal szakító politikát kezdeményez. A nemzeti függetlenség megszerzése ennek a harcnak a legfőbb célkitűzése lesz – ami teljességgel jogos és demokratikus követelmény. Idevágó lépéseit az egész ország és a Nyugat is hangos tetszésnyilvánítással fogadja (amit ő a román nép érdekeinek kárára a végleteleg kihasznál) – miközben az ilyen módon kivívott nemzeti függetlenségnek egyedül az „ő” politikai függetlenségét kellett szolgálnia. Végző soron a saját, mélyen autokratikus, egyre diktatórikusabb, aljasul szeszélyes politikai vonalát. E taktika révén Ceaușescu egy számára és eljövendő politikája számára rendkívül fontos ütőkártya birtokába jutott, ugyanis a román nép szemében is nyertes lett. Az egész nép szemében, amely az ő politikai gesztusaival táplálta saját reményeit.

A társadalmi és nemzeti vonalon kezdeményezett demokratikus nyitásból, az értelmiség és a nemzetiségek iránti gesztusaiból, az irodalommal, a tudománnyal, a művelődési intézményekkel kapcsolatos ígéreteiből – ezeknek az ígéreteknek azokban az években volt is némi társadalmi-kulturális hozadéka – jelentős politikai tőkét kovácsolt a maga számára. Ily módon, megtevéstől türelemről téve tanúbizonyságot, alaposan előkészítette a talajt személyi hatalma kiteljesítéséhez, miközben egy autark gazdaságpolitika szakadékaiba taszította az országot, kimondhatatlan szenvedéseket okozva a népnek, amiről azonban nem volt szabad beszélni. Olyan diktatúrát vezetett be, amely semmilyen külső beavatkozást nem tűrt el, de mivel szembeszegült a Szovjetunióval, a Nyugat jó szemmel nézte. Az országon belüli diktatúrát azt a látszatot keltve erősítette meg, hogy teljesítette a nép függetlenségi óhaját, de tulajdonképpen okkult szövetséget kötött a régi és az új nacionalista erőkkel. Persze mindezt a szocializmus nevében, mégpedig úgy, hogy minden társadalmi vagy nemzeti „nyitás” a lényegét tekintve nagyon is kemény,

sajátságosan primitív forrásokból táplálkozó „nacionál(ista) szocializmus” megerősítését szolgálta.

Ilyen módon használták ki a román vezetők a magyarországi eseményeket.

\*

Gheorghiu-Dej megjegyzései Nagy Imre levelein, román és magyar társaival, illetve feleségével folytatott párbeszédeinek lehallgatási jegyzőkönyvein jelennek meg. A megjegyzések azon frissiben íródtak, ahogyan olvasás közben, az azonnali benyomások hatására kikívánczoltak. Dej folyamatosan csalódik elvárásaiban, hiúságát sérti, ha azt látja, ideológiailag nem tudja maga alá gyűrni Nagy Imrét, és diadalmaskodik, amikor ő fáradtabbnak, legalábbis stílusosan engedékenyebbnek látszik. Hangneme végig azé az emberé, aki magas lovon érzi magát. Aki vitathatatlanul ura a helyzetnek. Aki előtt egy legyőzött, menekvés nélküli ember áll, de aki váratlanul meglepte őt, és „nagy rosszat” tett neki. Rosszat, amely alkalmasint még nagyobb lehetett volna; valóságos rémálom: a hatalom elvesztése.

A széljegyzetek egyszersmind Dej egyfajta őszinte meggyőződéséről is vallanak. Hitt a többi vezetővel közösen hozott döntések és intézkedések helyességében. Másfelől úgy érezte, magasan a többi vezető fölött áll, a hazaiak fölött pedig mindenképpen. Állhatatossága, ahogyan végsőig, a kétség leghalványabb jele nélkül, pillanatig sem habozva elítélt *mindent*, ami Budapesten történt, kőkemény meggyőződésére utal... Innen ered szigorúsága is, ahogyan az események szereplőit elmarasztalja.

Dejt az együttérzés teljes hiánya és felfokozott cinizmus jellemzi. Miután Nagy Imrét mint ellenfelet legyőzve látta, a győztes fennhéjázásában – bármennyire is mulékony érzés ez – szikrányi részvétet sem engedett meg magának, egyetlen pillanatig sem hagyta abba a diadalmaskodást.

A *Feljegyzések* egyik oldala hiteles tanúja Nagy Imre és Gheorghiu-Dej kétféle politikai és emberi felfogásának. Amikor Nagy, hogy ismételten leszögezhesse álláspontját, további információkat kér a börtönön kívüli történetekről, Dej odafirkantja: „Hát igen, egyszer már leszögezted az álláspontodat, most fordítasz a lemezen.” Amikor Nagy „a tényekre támaszkodó” kritikai elemzést követel, mivelhogy az e módszertől való bármilyen eltérés „súlyos hibákhoz vezet”, Dej odaveti: „Még ő tart leckét nekünk!” Amikor Nagy megígéri, hogy a tárgyilagos elemzés nyomán esetleg beismeri, ami beismerhető, Dejneke az az érzése támad, hogy rést fedezett fel, és ezt írja a lapszélre: „Nagyon érdekes! Kilencvenfokos fordulat.”



Amikor pedig Nagy a szovjetekkel kötött 1956. október 30-i megállapodásról kiadott nyilatkozatot kommentálja – a megállapodástól azt várta, hogy a szovjet csapatok Magyarországról való kivonása ígéretből ténnyé válik –, Dej mintegy leleplezően jegyzi meg a lap szélén: „Micsoda képmutatás... Erről mintha másképp nyilatkoztál volna...”

Az árulással, ellenforradalmi tettekkel vádolt Nagy ezeket jegyzi fel: „Amennyiben úgy hoztak rám vonatkozó döntéseket, hogy magam jelen sem voltam, akkor ezt az eljárást nem tartom helyénvalónak... És kérem nem kell ügyem felülvizsgálását.” Világos, hogy úgy viselkedik, ahogyan jogállamban szokás. Dej azonban gúnyt űz Nagy Imre kijelentéséből és látásmódjából: „Már nem vagy vehemens és pimasz.” A pimasz szót aláhúzza.

Az 1953-as eseményekre utalva (amikor miniszterelnökké nevezték ki) Nagy ezt írja: „Én voltam az egyedüli, aki exponáltam magam, és a végsőig harcoltam a párt- és népellenes pártvezetés és politika ellen.” Mire Dej: „Azokért az eseményekért nagymértékben te vagy a felelős.” Kicsivel lennebb pedig hozzáteszi: „Petőfi Kör, ifjúság, értelmiségiek, szervezett ellenállás, az eredményt ismerjük.”

Nagy Imre így vall: „Amiként a múltban sem voltam, most sem vagyok áruló, és ahogyan a múltban sem, úgy jelenleg sem fogja megállni a helyét ez az undorító állítás.” Dej széljegyzete: „Hűségnyilatkozat.” Ki iránt? Dej semmit sem ért meg Nagy Imre lelkiállapotából és erkölcsi tartásából.

Adott pillanatban, előre látva a lehetséges jövőt, vagyis hogy hamarosan elítélik és kivégzik, Nagy így kiált fel: „Tartóztassanak le, és akasszanak fel!” Dej, mint akinek nincsenek kétségei ez iránt, mint aki mindent tud, a lapszélre jegyzi: „Érzed, ugye, mi vár rád?”

\*

Sznagovban Nagy Imre magatartása nem változik. Szilárdan ragaszkodik meggyőződéséhez, modern szocializmusról álmodik, és elutasítja az emberi áldozatokra alapozott szocializmust. Úgy véli, hogy „a sztálinizmus a szocializmus legnagyobb ellensége”, és az igazi ellenforradalmi folyamatnak nevezi. A „bűnbeesés”, azaz a sztálinizmus hálójába esés után csak két lehetőséget lát: vagy a szocializmusra való áttérés egy másik útja a „sztálinista katonai diktatúra meghaladásával”, vagy a katasztrófa. Az úgynevezett szocializmus katasztrófája.

De ha Nagy Imrének igaza van, amikor azt állítja, hogy a Szovjetunióban végbement folyamat, illetve a pártideológia ellenforradalmi jellegű-

vé vált, akkor az 1956-os magyarországi, antisztálinista, nemzeti és társadalmi követelések forradalmi követeléseknek minősíthetők. Mert kísérletet tettek arra, hogy visszaadjanak a szocializmusnak bizonyos eredendő tartalmakat... Arra tett kísérletről volt szó, hogy az új körülmények között szem előtt tartsák azokat a történelmi feladatokat, amelyeket már szinte az induláskor félresöpörtek, hogy a saját örökséget és lehetőségeket is számításba véve előlről kezdjék Magyarország következetesen demokratikus átalakítását.

Az a kísérlet, hogy az országot eltérítsék arról az útról, amely a szocializmus mély és hiteles jelentésének megtagadása miatt a biztos összeomláshoz vezetett, önmagában is radikális tettek számított. Mélyreható ellenzéki cselekedetnek. Ebben az értelemben a *kádárizmus* nem egyszerűen az ellenforradalmár csoportokkal, hanem – főleg – a forradalmárokkal való leszámolást jelenti. Nagy Imrével és csoportjával, akikkel együtt Kádár is részt vett a vezetésben. Titokzatos eltűnése pillanatáig, mert azután már egy *másik Kádár* tért vissza. Aki minden elfogadható magyarázat nélkül elsősorban önmagát tagadta meg, brutálisan példázva a magyar kérdés szorítása miatt másokban is kialakult politikai skizofréniát.

A kádárizmus idővel kettős kompromisszumot is jelentett. Nyíltan a korábbi állapotok visszaállítására irányuló szovjet politikának tett engedményt, ami súlyos politikai, kulturális és morális következményekkel járt Magyarországon. (De nem csak Magyarországon...) Ugyanakkor, elsősorban a párton belüli ókonzervatív és reformer erők között folyó szakadatlan küzdelemnek köszönhetően, az ország politikai egyensúlyának helyreállítása érdekében Kádár egy sor fontos, de még tolerálható elemet vesz át az ötvenhatos forradalom követeléseiből. Kezdve az olyan belpolitikai kérdésekkel, mint az örökké félbeszakított, elbátortalanított gazdasági reform, egészen a jelentős kulturális nyitásokig és Magyarország nemzetközi jó hírének a helyreállításáig. Az eredmény Magyarország „irigylésre méltó” helyzete a szocialista tábor országai közt a hetvenes-nyolcvanas években.

A rendszer alapvető követelményeihez, a Nagy Imre által javasolt következetes reformokhoz, a társadalmi szükségletekhez képest persze csak foltozgató politizálásról lehetett szó. Ám ez ennek ellenére sem volt jelentéktelen az akkori mindennapokban, az emberek életében. Sőt, még mint a jövő kiindulópontja sem...

1989-ig, de még azután is, a magyar politikai életet, a történetírást feszültté tette az 1956-os események minél világosabb megértésének, értékelésének a szükségessége. 1956 referenciális pillanata lett Magyarország kortárs történetének. (És nem csupán Magyarország történetének.)

Kádár János a történetek miatt élete vége felé sokat gyötrődött, nem csupán politikai-ideológiai tekintetben, hanem személyes érintettsége, a történelmi pillanat kimenetelét befolyásoló szerepvállalása okán is. Bizonyítják ezt utolsó interjúi, amelyekben többnyire utal a Dubčekkel való találkozásaira és arra, mint próbálta 1968-ban a magyar párt és ő személyesen meggyőzni az SZKP, illetve a Szovjetunió vezetőit arról, hogy nem kell beavatkozni Csehszlovákiában. A beszélgetések lényegében feltárják Kádár 1956-hoz fűződő lelkiismereti válságát. Elsősorban a be nem avatkozás melletti érvelése utal erre.

A súlyosan beteg Kádár 1988-ban visszavonult a párt éléről. 1989. május 26-i, az MSZMP akkori első titkárához intézett levelében bevallja tragédiáját. Annak az embernek a tragédiáját, aki 1956-ban elmozdította Gerőt a párt éléről, és hozzájárult a Magyar Szocialista Munkáspártlétrehozásához. Aki egyetértett annak a kormánynak az intézkedéseivel, amelynek azokban a Magyarország számára sorsformáló, felkavaró napokban Nagy Imre oldalán ő is tagja volt. És nem ellenzett semmit, nem lépett fel semmi ellen. Hirtelen eltűnése után mégis új kormányt alakított Nagy Imre ellenében, majd ő lett – az SZKP politikájának megfelelően – a forradalom és vezetőinek lefejezését véghezvivő politika legfőbb exponense.

Ebben az utolsó levelében Kádár hangot ad lelkiismeret-furdalásának, a Nagy Imre-per bírósági felülvizsgálását kéri a pártvezetéstől, hiszen a „történelmi vizsgálatok” már amúgy is folynak. Noha az a véleménye, hogy a per korrekt módon, az akkor hatályos törvények tiszteletben tartásával folyt le, azt várja, hogy – mint írja – „vizsgálják felül az ügyben a saját szerepemet”. Kész a bíróság bármely kérdésére felelni, és természetesen kijelenti: „Amennyiben a bíróság bűnösnek tart, úgy azt mondja ki. Ha nem vagyok, úgy kérem a Központi Bizottságot, hasson oda, hogy szűnjenek meg a személyemet illető inszINUÁLÁSOK, CELOZGATÁSOK.”

Ám bármennyire véres és iszonyú volt is a magyar történelemnek az előző mederbe való visszaterelésére irányuló politika, egyes reformok részleges megvalósításának köszönhetően Kádár fokról fokra az egyik leginkább elfogadott, sőt csodált magyar politikus lett. Az okok minden bizonnyal visszavezethetők szubjektíve nem autoritárius személyiségére, arra, hogy „kijavította”, amit az adott történelmi keretben ki lehetett javítani, de a történelem előre nem látható fordulataira, meglepetéseire, szeszélyeire, sőt fondorlatosságára is.

Mindez arra is bizonyíték, hogy a történelmet és az azt alakító embereket nem lehet manicheista módon megítélni, ha egyáltalán meg akarjuk érteni, milyen jelentések hordozói. Ami nem azt jelenti, hogy a szerepek

felcserélhető. Marad a két felfogás – mint két part, amelyet folyó választ el egymástól.

\*

Nagy Imre sznagovi vallomásai, amelyeket Gheorghiu-Dejen kívül elsősorban az SZKP vezetői olvastak, kétségkívül hozzájárultak sorsa megpecsételődéséhez. Ezek a feljegyzések szétfoszlattak minden kétséget a neki szánt végzetet illetően. Esméi veszélyesebbeknek tűntek, mint maguk az 1956-os események... Pusztá léte is veszélyt jelentett – és ezért kellett meghalnia.

Fordította: *Kerekes György*